

Derleyenler
GÜVEN BAKIREZER - YÜCEL DEMİRER
Trabzon'u Anlamak

İletişim Yayınları 1365 • Memleket Kitapları 14

ISBN-13: 978-975-05-0648-2

© 2009 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-2. BASKI 2009-2010, İstanbul

3. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Begüm Güzel

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
GÜVEN BAKIREZER
YÜCEL DEMİRER

Trabzon'u Anlamak

i l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i>	
GÜVEN BAKIREZER – YÜCEL DEMİRER.....	7
<i>Giriş: Trabzon'u anlamak</i>	
GÜVEN BAKIREZER – YÜCEL DEMİRER.....	11
<i>Trabzon'un sosyo-ekonomik çöküşü</i>	
GÜVEN BAKIREZER.....	25
<i>Trabzon ne yetiştirdin?</i>	
KUDRET EMİROĞLU.....	97
<i>Trabzon'un etnik tarihine bir bakış</i>	
AYŞE HÜR.....	127
<i>Trabzon Rumcası ve Pontos etnofobisi</i>	
ÖMER ASAN.....	175
<i>1970'li yıllarda kan gölüne döndürülen Trabzon sokakları</i>	
EMEL AKAL.....	193
<i>Bir görünmez üniversite, bir cadı kazanı</i>	
HAKAN KAPUCU.....	237

<i>Trabzon'un kültürel yaşamından kesitler</i>	
ATTILA AŞUT.....	281
<i>Trabzon'da kentsel kimlik ve dönüşüm</i>	
ŞENGÜL ÖYMEN GÜR.....	317
<i>Trabzonspor tarihi üzerine bir deneme</i>	
ALİ EROĞUL.....	337
<i>Trabzon'un misafirleri</i>	
İLKNUR ÜSTÜN.....	361
<i>Sonsöz ya da Trabzon'u anlama yolunda</i>	
YÜCEL DEMİRER.....	403
YAZARLAR HAKKINDA.....	425

Sunuş

GÜVEN BAKIREZER - YÜCEL DEMİRER

Trabzon üzerine monografik bir çalışma yapacağımız aklımızın ucundan bile geçmezdi. 2005'te editörlerin aynı kurumda başlayan fiziki beraberliği farklı ilgilerini ortak projelerde buluşturmak suretiyle verimli entelektüel bir beraberliğe dönüştü. İkisinin de ilgileri ve projeleri çok başka iken 2006 başında Rahip Santoro'nun öldürülmesiyle Trabzon Türkiye'nin gündemine girdiği gibi onların da gündemine aniden girdi ve giderek oturdu. Trabzon'da olan-biten Türkiye'nin sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel resmini çizmek için verimli bir alan olmasına rağmen, bu yolda entelektüel bir çaba Trabzon ili içinden gelmemişti. Siyasiler Trabzon hadiselerine münferit diyerek geçiştirme eğiliminde iken Trabzon dışından akademik ve araştırmacılar da gazetecilik düzeyinin ötesinde söz ve yazı üretmiyorlardı. Başlangıçta Trabzon olaylarına metodolojik bir bakış geliştirmeye çalıştık. 2007 başında Hrant Dink öldürülünce Trabzon'u sosyal bilimlerin tüm imkânlarıyla anlayacak ve açıklayacak bir çalışmanın gereği fikri oluştu. Bir dergi özel sayısı olarak düşünülen proje Tanıl Bora ile yaptığımız bir sohbetle kitap projesine dönüştü.

Editörlerden Yücel Demirer'in Trabzonlu olmadığı, Güven Bakirezer'in Trabzonlu ama şehirden erken koptuğu göz önü-

ne alındığında, proje başlangıçta çılgınlık gibiydi. Belki bir avantajları buldukları Kocaeli Üniversitesi'nde Trabzonlu ve/veya Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden gelmiş pek çok öğretim üyesinin varlığının tartışma ve yeni temas imkânları yaratmasıydı. Konular belirlendikten sonra yazar kadrosu arayışı en sancılı süreçlerden biri oldu ve son anlara değin sürdü. Trabzonlu olan ya da olmayan, ama Trabzon'u iyi bilen ya da Trabzon'a gitmeye hazır bir yazar kadrosu aradık. Ömer Asan, Ayşe Hür, Emel Akal yazı katkısı davetlerini cömertçe ilk kabul edenlerdi. Asıl Trabzon uzmanı olan Kudret Emiroğlu'nu ikna etmek kolay olmadı ve galiba süreç içinde işin üstesinden gelebileceğimize inandı. Trabzon içinden yazar arayışı Şengül Öymen Gür dışında büyük bir hüsrana sonlandı. İlknur Üstün ve Ali Eroğul ile temasımızı Tanıl Bora sağladı. Çalıştığımız kurumdan arkadaşımız Hakan Kapucu büyük ölçüde bizi yalnız bırakmamak için sorumluluk aldı. Aramıza en son katılan Attila Aşut'u bize Emiroğlu önerdi. Tüm yazarlar editöryal eleştiri, talep ve önerilerimizi büyük bir anlayışla kabul ettiler, esneklik gösterdiler. Bakırezer'in Trabzon'a sık sık gidişi yanında, yazarlar ve yazar adayları ile yazılı ya da yüz yüze sıkı temas ve yoğunlaşma giderek hem editörlerin kendilerine ve hem de yazarların onlara olan editöryal güvenini tesis etti. Editörler bu çalışmaya o kadar zaman harcadılar ki kendileri yazsaydı belki bu kadar yorulmazlardı. Fakat kuşkusuz çalışmanın kalitesi bundan çok uzak olurdu.

Bu çalışmanın ortaya çıkışında emeği geçenlerin adları saymakla bitmez. Tanıl Bora sağladığı temasların yanında, ihtiyacımız olan sabır ve desteği her zamanki çelebiliği ile sundu. Yaşadığımız İzmit'te hocamız Abdurrahman Fettahoğlu ve arkadaşımız İsmail Şiriner her zaman yanımızda oldu. Özer Kenar, Cengiz Erçin ve Murat Selim Çepni ilgi ve dayanışma gösterdiler. Öğrencimiz Berna Akkoyun projede gönüllü yer aldı, değerli önerileri yanında, yüz yüze görüşmelerden kütüphane/kaynak araştırması, görsel malzeme arayışı ve yazıların redaksiyonuna kadar hemen her işe candan destek verdi. Yakınlarımız Temel Demirer Ankara'dan gönderdiği makale-

lerle, Lâle Bakırezer İstanbul'dan gönderdiği bilgi mesajları ile, Derya Keskin Demirer çalışmanın çeşitli boyutlarına ilişkin yaptığı eleştirel yorumlarıyla desteklerini esirgemediler. Trabzon dışından Şinasi Haznedar, Trabzon içinden Ahmet İnce ve Yakup Karbuz ile bu kitabın yazarlarını ararken tanıştık, yazıları eksik kalsa da görüşmelerimizde düşüncelerimize olgusal bilgi ve değerlendirmeleri ile önemli katkıları oldu. Yine Trabzon içinde bizimle görüşmeye zaman ayıran ve yardımlarını esirgemeyenler arasında başta Fethi Yılmaz olmak üzere, İsmail Fandaklı, Gültekin Yücesan, Haydar Karsan, Hasan Kurt, İsmail Çanga, Nuri Kalyoncu, Cevat Ocak ve Ulvi Bacioğlu ilk anda sayabileceğimiz. Adı geçenler içten gelen teşekkürümüzü, ürünün kalitesine ilişkin sorumluluk bizde olmak üzere, kabul etsinler.

Izmit, Ocak 2009

Giriş: Trabzon'u anlamak

GÜVEN BAKIREZER - YÜCEL DEMİRER

Trabzon Türkiye'nin gündemine 2000'lerin ortalarında ilde yaşanan ve/veya nüfusu bu ilde kayıtlı kişilerin adlarının karıştığı adli ve siyasi olaylarla girdi. Adli olaylar arasında 2005'te Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden (KTÜ) bir öğretim üyesinin oğlu ile birlikte otomobili içinde kurşunlanarak öldürülmesi ve 2006'da Trabzonsporlu iki futbolcunun otomobillerinin ve eşlerine ait işyerlerinin kurşunlanması vardı. Gündemi asıl meşgul edenler ise siyasi olaylardı. 24 Ekim 2004'te şehrin merkezinde McDonald's bombalandı. 6 Nisan 2005 tarihinde Tutuklu Hükümlü Aileleri Yakınları Derneği (TAYAD) üyesi veya tarafı gençlerin F tipi cezaevlerini protesto eden bildirimler dağıtırken üzerlerine saldırıldı ve bir linç girişimi yaşandı. Olayı protesto için 10 Nisan 2005 tarihinde basın açıklaması yapan TAYAD üyeleri tekrar saldırıya uğradı. 22 Ağustos 2005 tarihinde Maçka ilçesine alışveriş için inen üç PKK militanı yakalanırken başka bir linç girişimi oldu. 5 Şubat 2006 tarihinde Katolik rahip Andrea Santoro görev yaptığı kilisede bir genç tarafından kurşunlanarak öldürüldü. 25 Haziran 2006'da basın açıklaması yapan TAYAD'lılara yine saldırıldı. Son olarak 19 Ocak 2007'de Ermeni asıllı gazeteci Hrant Dink Trabzonlu ve Trabzon'da ikamet eden bir genç tarafından İstanbul'da öldürüldü.

Olayların üst üste gelmesi doğal olarak zihinlerde “Trabzon’da ne oluyor?” sorusunun uyanmasına neden oldu. Olaylar önceleri asayiş çerçevesinde yetersiz güvenlik sorunu olarak algılandı. Sokaktaki kimi masum insanlar olayları gündemin değiştirilmek istenmesi ile açıkladılar. Hiç de masum olmayan kimileri gizemli bir “Trabzon üzerine oynanan oyunlar” söylemi ile siyasi olayları çeşitli odaklara karşı düşmanlık yaratmak için kullandılar. Başbakan Erdoğan’ın da aralarında bulunduğu kimileri TAYAD’lı gençlerin eylemini provokasyon olarak niteleyerek linç girişimlerinin meşrulaştırılmasına hizmet ettiler. Kimilerince TAYAD’lılara saldırılar, nasıl örgütlendikleri araştırılmak yerine, bilinçli biçimde vatandaş tepkisi olarak sunuldu. Santoro ve Dink cinayetlerini bir sonuç olarak görerek sorunu misyonerlik faaliyetlerine ve Ermenilik davası güdülmesine bağlayanlar oldu. Santoro suikastının arkasında örgüt çıkmaması olayın münferit bir girişim olduğu değerlendirilmesine imkân tanımıştı. Dink suikastında başlangıçta ortaya atılan münferitlik iddiası fail ve azmettiricilerin il ve hatta ülke sivil ve askerî güvenlik güçleri tarafından himaye edilmesinin ortaya çıkması ile geçerliliğini yitirdi. Ama asıl önemlisi, özellikle Dink suikastı vesilesiyle vatan, millet ve milli kimliğe yönelik olduğu düşünülen her türlü tehdide karşı toplumun bazı katlarında duyulan kinin şiddetinin ve dile getiriliş biçimlerindeki ürkünçlüğü ortaya çıkmasının olayların münferit diye nitelenerek geçirtilmeyeceğini hem Trabzon ve hem de Türkiye için göstermesiydi.

* ✱ *

Türkiye Trabzon’dan kanyordu. Trabzon’daki olayların ve arka planının Türkiye’nin hemen her yeri için geçerli olduğunu düşünen entelektüeller oldu. Olayların Trabzon’u yanlış temsil ettiğini ve töhmet altında bıraktığını söyleyen Trabzonlular oldu. Fakat olgular, bahsi geçen olayların Trabzon’da veya Trabzon bağlantılı olarak ortaya çıkmasının tesadüf olmadığını, Türkiye’deki eğilimler paylaşılmakla birlikte, Trabzon’un özgüllüklerinin olayların arka planında olduğunu

gösteriyordu. Arka plan kuşkusuz ilin uzun tarihsel geçmişinde saklıydı, ama 1980 sonrası yaşanan dönüşümler çelişkilerin giderek hızlanarak su yüzüne çıkmasına sebep olmuştu.

1980 sonrasında Türkiye'nin serbest ticaret yoluyla küreselleşmeye eklenmesi tarımsal sübvansiyonların kesilmesi yoluyla kırsal tasfiyesini, emek maliyetlerini düşürmek yoluyla sınai ihracatın teşvikini, ama yetersiz sınai büyümenin sonuçlarından biri olarak tarımdan açığa çıkan işgücü fazlasının esnaflaşmasını getirdi. Türkiye genelinden yüksek bir kırsal nüfusa sahip olan Trabzon 1980-2000 döneminde Türkiye genelinden iki kat daha hızlı kentleşti. Trabzon'daki kentleşmenin hızı üzerinde 1980'lerin sonlarından itibaren ticaretin yükselişinin şehri hem kendi kırsal hem de komşusu iller için bir çekim merkezi haline getirmesinin önemli rolü vardı. Fakat Trabzon, sınai geriliği sebebiyle, esnaflaşmayı ve 2001 ekonomik krizinden sonraki esnaf yıkımını ve işsizliği de Türkiye genelinden daha yüksek oranlarda yaşadı. Şehrin demografik dönüşümü kentsel kültürü de büyük ölçüde değiştirdi. 1980 sonrasında eski yüksek ve kozmopolit şehir kültürü giderek göçmenlerin milliyetçi-muhafazakâr cemaat kültürü ile kuşatıldı. Bu iki farklı kültür arasındaki çatışma üzerinde 1990'lardan itibaren şehir sokaklarında dolaşan ve bir kısmı yeni doğan fuhuş sektöründe çalışan yabancıların varlığı da etkili oldu. Daha genel bir çerçevede, küreselleşmenin sonuçlarından biri olarak kimlik politikasının gelişiminin il sakinlerinin etnik geçmiş ve tarihinin sorgulanmasına yol açması kültürel çatışmaya son derece siyasi bir boyut kazandırdı.

1980 sonrasında Türkiye'de siyaset sağcılaşma yönünde bir evrim gösterdi. Sosyo-ekonomik dönüşümler nüfusun çoğunu piyasada azalan gelirlerinin telafisi için garantisiz ve seçici sosyal yardımlara bağımlı kılarken, büyüyen esnaf kitlesinin korporatist özelemlerini de canlandırdı. Devletin bizzat kendisi de 1970'lerin sol radikalizmine karşı 1980 darbesinden sonra Türk-İslam sentezi ideolojisini benimsedi ve buna paralel olarak sivil bürokraside ve özellikle de eğitim kurumlarında sağcı kadrolaşmaya izin verdi, 1990'larda Kürt sorunu-

na karşı Türk milliyetçiliğini mobilize etti ve nihayet 2000'lerde, gerçekte Avrupa Birliği'ne (AB) girmek istese de pazarlık sürecinde şartlarını dayatabilmek için halkın milliyetçi duygularını müsamaha ile karşıladı ve hatta zaman zaman biz-zat tahrik ederek kullanmaya çalıştı. 1980 sonrası seçimlerdeki oy oranları sadece Türkiye'deki sağcılaşma eğilimini değil, Trabzon'da bu eğilimin daha hızlı geliştiğini de gösteriyordu. 1970'lere kadar sağ ve sol oyların dağılımı Türkiye genelinde ve Trabzon'da yaklaşık olarak aynıydı. 1977 seçimlerinde sağ oylar Türkiye genelinde % 58 civarındaydı, 1987'de % 67'ye, 2002'de % 72'ye, 2007'de % 74'e ulaştı. 1977 seçimlerinde sağ oylar Trabzon'da % 60 civarındaydı, 1987'de % 72 oldu, 2002 seçimlerinde % 82'yi aştı, 2007 seçimlerinde % 85'e ulaştı.

Trabzon'u Türkiye genelinden ayıran bir özgülük seçim sonuçları bakımından İslamcı çizginin ülkücü çizgiden daha başarılı olması ve Trabzon'da Türkiye genelinden fazla olan sağ oyların tümüyle ilk çizgiye gitmesiydi. Bunda Refah Partisi'nin 1980'lerde ve 1990'larda Trabzon'da Türkiye'den daha şiddetli yaşanan sosyo-ekonomik sorunlara karşı duyarlı söylemi, kendi anlam yüklemeleriyle liberalizm ve kapitalizme ve Hıristiyan AET/AT kulübüne girmeye karşıtlığı, 1980'lerdeki ahlaki yozlaşma vurgusunun 1990'larda ilde gelişen fuhuş sektörü ile somut bir karşılık bulması ve dinsel muhafazakârlığının çözümün adresi olduğunu düşündürmesi gibi etkenler rol oynamış olmalıdır. 1980'lerden 28 Şubat 1997'ye dek şehirde ve özellikle kırdaki Kuran kurslarında İslami cemaat örgütlenmeleri, yerel medyada geniş yer bulan hafızlık icazet törenleri, hayırsever kişi ve dini vakıf ve derneklerin cami yapımları, Kuran okuma yarışmaları ve İslami vakıfların çeşitli etkinlikleri ildeki İslami kültürün yayılmasında etkili oldu. Bunun yanında İslami çizgi ilin siyasal kültürüne milliyetçi tema ve reflekslere açıklığı ile de katkıda bulundu. 1980'lerden itibaren İslami çizginin milliyetçi versiyonlarından biri Haydar Baş liderliğinde Trabzon merkezli olarak gelişti. Hareket, tabanı bakımından zayıf olsa da, *İcmal*, *Öğüt*, *Mesaj* gibi dergiler, İlmî Araştırmalar Vakfı ve Kadirga/Kasırga TV gibi güçlü kanallar-

la il siyasal kültürü üzerinde geniş bir etki alanına sahip oldu. Anılan yerel TV kanalı Türk bayrağına saldırı olduğu şeklinde alt yazı geçmek suretiyle TAYAD'lılara linç girişiminde de kışkırtıcı rol oynadı.

Ülkücü çizginin Trabzon'da Türkiye genelinden daha hızlı gelişmemesinin nedeni ise Milliyetçi Hareket Partisi'nin Trabzon için daha yakıcı olan sosyo-ekonomik sorunlara görece ilgisizliği, 1990'lardaki söylemini Trabzon'da Türkiye genelinden daha şiddetli olmayan Kürt sorununa ve diğer etnik çelişiklere dayandırması olmalıdır. Fakat ülkücü çizginin kendini gösterdiği asıl alan 1992'de Grup Yorum konserinin yapıldığı Kapalı Spor Salonu'nun yedi saat boyunca muhasara altına alınması, yine aynı yıldan itibaren ilk kez Trabzon'da başlatılan şehit cenazesi mitingleri ve üniversitedeki tedhiş gibi sokak eylemleriydi. Yine ülkücü çizgideki meslek örgütlerinin siyasi kampanyaların düzenlenmesindeki rolü, özellikle Türkiye'nin en aktif şubelerinden Trabzon Türk Ocağı'nın 1988'den beri düzenlediği entelektüel ve siyasi kampanyalar ve nihayet ağırlıkla sağ ideolojinin sözcülüğünü yapan yerel medyanın kışkırtıcı katkıları il üzerinde milliyetçi bir havanın teneffüsünde etkili oldu. 1990'ların başlarında yerel medya ve sağ siyasetçiler İshak Alaton'un Trabzon Limanı'nda serbest bölge kurma niyetlerini Ermeni ticari emelleri ile ilişkilendirmişti. 1997'de "Din, Bilim ve Barış" sempozyumu için Trabzon'a gelen Rahmi Koç ve Fener Rum Patriği Bartholomeos'un da aralarında bulunduğu grup, örgütlenen milliyetçi kampanya sebebiyle gemiden inememişti. Rauf Denктаş Trabzon'u en çok ziyaret edenlerin başında gelirken, 2003'te Mehmet Ali Talat yürütülen milliyetçi kampanya sebebiyle kalacak yer bulamamış, zamanın emniyet müdürü halkın sevmediği kişilerin çağırılması halinde güvenliği sağlamayacağını bildirmiş ve ancak Ankara'nın devreye girmesiyle güvenlik sağlanabilmişti. 1990'lar ve 2000'lerde Trabzon'da ilin etnik tarihi, sakinlerinin etnik kimliği, Pontus ve Ermeni tehdidi üzerine olağanüstü sayıda bilimsel olmayan milliyetçi eser piyasaya çıkmıştı.

Bu çalışmadaki makaleler tarihsel ve sosyolojik merceklelerin sunduğu metodolojik imkân çerçevesinde, Trabzon'da yaşananları anlamak ve bir ölçüde de Türkiye'nin tarihsel, yapısal ve konjonktürel problemlerini Trabzon dolayımında tartışmak üzere kaleme alındılar. Kitaptaki makaleleri “Trabzon'da neler oluyor?” sorusu bir araya getirdi. Kaygımız güncel sorunlara ışık tutabilmek olduğundan Trabzon'u tasvir etmek için gerekli pek çok tema karşısında seçici olmak zorunda kaldık. Dolayısıyla bu derleme Trabzon'u bütün yönleriyle ele almak ve ele aldığı konuları tüketmek iddiasında olan bir monografi değil. Kitap bir bütün olarak süregiden bir anlama çabasının mütevazı ilk adımları arasında sayılmalıdır.

Çalışmayı akademik dar bir kitleye ulaşmak için değil, başta sıradan il sakinleri olmak üzere Trabzon'u ve Trabzon dolayımıyla tüm Türkiye'yi anlamaya çalışan herkese yönelik olarak kurguladık. Genel ve akademik okur kitlesi için ayrı kitap üretiminin yaygınlaşmadığı içinde bulunduğumuz koşullarda, her iki okur kitlesine de hitap edebilen bir dil tutturmak kolay olmadı ve bu konudaki değerlendirmeyi yapmak okurun işi. Dil tercihinin teknik boyutları ötesinde, Trabzon sakinleri ve kökenlilerin bir bölümünün anlaşılması zor olmayan hassasiyetlerini göz önüne alarak dikkatli bir dil tutturmaya özen gösterdik. Neredeyse iki yıl önce işe koyulduğumuz sırada “Trabzon'da neler oluyor?” sorusu, yanıt arayan bazı kalemlerin dikkatsiz yaklaşımlarından dolayı bazı çevrelerde çoktan negatif duygular uyandırmaya başlamıştı bile. İyi niyetle olsa da, birtakım sorular ve bunların sorulma biçimindeki özensizlik konunun analitik bir çerçevede çalışılma niyetine ciddi engeller oluşturdu. İnternet tartışma odalarının hidetli klavye vuruşlarından, yerel gazete makalelerine, Avni Aker'de atılan tribün sloganlarından, dost sohbetlerine kadar yayılan bu “hassasiyet” çalışmamızı da kaçınılmaz bir biçimde etkiledi. Aylar önce bir internet sayfasında yapılan bir yorumdan yararlanarak ifade edersek, “kendilerini aydın-demok-

rat zannedenler”in yaptığı “Trabzon’da tehlikeli bir milliyetçi yükseliş” tarifi üzerinden ve Trabzonluları hiçbir ayırım gözetmeksizin “cahil ve hoşgörüsüz” olarak gösteren yaklaşımlardan farkımızı ortaya koymak bu kitabın hazırlanış sürecinde temel önceliğimiz oldu.

Derlemenin hazırlık aşamasında, yazı yazabileceğini, röportaj verebileceğini bildiğimiz kimselere yönelmenin yanında, ilgili akademik kamuoyuna çıkardığımız bir çağrı ile verili çerçeveyi bizim aklımıza gelmeyen açılardan da genişletmenin çabası içinde olduk. Ortaya çıkan sonuç itibarıyla hemen her kolektif entelektüel çalışmada olduğu gibi bu derlemenin oluşturulması sürecinde de başlangıçtaki plandan farklı gelişen yönler oldu. Trabzon’da özellikle 1980 sonrasında sağ siyaset, bölgeye ilişkin üretilmiş milliyetçi tarihyazımının eleştirisi ve komplo teorilerinin değerlendirilmesi, bölgenin dinsel inanç tarih ve dokusu, yerel medyanın ideoloji üretme etkinliği, bölgede yaygın olarak işleyen fuhuş sektörünün sosyal dokuya olan etkileri, Trabzon kökenli kabadayların (dileyen bunu mafya diye de okuyabilir) niceliği ve nitel önemi gibi konularda makale yazımı ile çeşitli konularda yapıp metin çözümünü ek olarak vermeyi düşündüğümüz derinlemesine mülakatları gerçekleştirmemiz çeşitli nedenlerle mümkün olmadı. Sayılan eksikliklerde bizim yetmezliklerimiz kadar, konuya ilişkin eldeki birikimin cılızlığı da hesaba katılmak durumunda. Önceden üretilmiş olsalardı, Trabzon ili sınırları içinde gerçekleşen boşanma dava dosyaları üzerinden yazılmış baro dergisi makalelerinin, fuhuş sektörünün aktif unsurları ile yapılmış görüşmeler üzerinden toparlanan gazete dizilerinin, sözlü tarih derlemelerinin, KTÜ’nün çeşitli bölümlerinde yazdırılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin, kentin insanının sorunlarını merkezine alan edebiyat ürünlerinin, Trabzon merkezinde bildiri dağıtan TAYAD’lılara saldıranlara gerekçelerinin sorulduğu derinlemesine mülakat sonuçlarının ve buna eklenecek uzun bir listenin kitabımızın kalitesini yükseltmesi beklenebilirdi. Oysa hazır bulduğumuz çalışmalar hayli sınırlı kaldı.

Bir bütün olarak metne baktığımızda, kitabın akış izleklerinin çoklukla kanıksanmış araştırma hatları boyunca ilerlemiş olmasını bir tesadüf olarak görmediğimizi belirtmek isteriz. Bunda verili araştırma konusunun tek bir kitap ile kapsanamayacak genişliği yanında, bir yandan eldeki kaynak ve malzemenin kısıtı, öte yandan ülkenin bütününe içkin entelektüel zeminin payı oldu. Trabzon'da yaşayan kalem erbabının araştırdığı malzeme ile iç içe yaşamasının getirdiği tedirginlikten doğan fren mekanizması, uzaktaki araştırmacının girmesi gereken dersler, tez jürileri, çevirmesi gereken metinler, yazması gereken gazete makaleleri ve benzeri gündelik koşurmaccalar arasında arşiv, görüşme ve seyahate ayırması gereken zaman ve imkân sınırlılığı bu kitabın da bildik sularda ilerlemesini getirmiş bulunmakta. Bu durumun tespiti hiç şüphesiz olanı eleştirmekten çok olması gerekeni işaret etmek üzere yapılmakta. Yoksa burada okurlara sahiden iyi araştırılmış ve yazılmış metinler sunduk ve hak edilen övgü doğrudan makalelerin yazarlarına yönelmelidir. Umarız bu çalışma örneklenen türden merakları tetikler ve bu çalışmanın eksik bıraktıkları üzerinden bir gelişim hattının yolunu açabilecek bir birikime katkı yapar.

* * *

Her coğrafyayı olduğu gibi Trabzon'u da anlamak için temelde ekonomik yapıya bakma gereğine inandığımızdan, derlemeyi Güven Bakirezer'in Trabzon'un iktisadi tarihi ve sosyo-ekonomik yapısını ele alan çalışması ile başlattık. Bakirezer çalışmasında ilin iktisadi tarihini bir transit ticaret merkezi işlevi görebilmesine bağlı olarak dönemlendiriyor. Transit ticarete açık ve kapalı olmasına bağlı olarak, Osmanlı öncesi dönemde yüksek, erken Osmanlı döneminde düşük, 19. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadar yeniden ve oldukça yüksek, Cumhuriyet ile birlikte 1980'lere kadar yeniden ve oldukça düşük ticari etkinlik düzeyleri görülüyor. 20. yüzyıl başlarında ekonomik olarak parlutlu durumdaki şehir, Cumhuriyet ile birlikte içine kapanıyor ve tarımla geçinen bir il haline geli-

yor. Tarımın sübvansede edildiği 1950'lerden 1980'lere kadar ticari değeri olan fındık, tütün, çay gibi ürünler kırsal nüfusa görece nefes aldırıyor. Fakat sanayileşmenin neredeyse hiç gelişemediği ilde büyük tüccar fındık ihracatı ile yetinirken, yoğun kırsal nüfus il dışına göçüyor. 1980'lerde başlayan küreselleşme Trabzon için her bakımdan yeni bir dönemdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ve AB ile entegrasyonun getirdiği ticari fırsatlar büyük tüccarın zenginleşmesine neden olurken, tarımsal sübvansiyonların terki köylünün yoksullaşmasına, kırdan artık daha hızla göçen köylülerin sanayileşmenin yokluğu koşullarında esnaflaşmasına veya işsiz kalmasına neden oluyor. Yazıdan çıkarılabilecek ve il sakinlerinin düşüncesine hâkim mevcut milliyetçi söylemi zedeleyebilecek ilginç siyasi bir sonuç ekonomik refahın en yüksek olduğu dönemin şehrin Avrupa-Asya ticaretine aracılık ettiği, etnik ve kültürel olarak kozmopolit 19. yüzyıl olması, Cumhuriyet ile başlayan milli iktisat politikalarının ise Trabzon'a yaramamış olmasıdır. Tarımdaki fazla nüfus ve düşük sanayileşme sorunlarını çözemeyen aynı milli iktisat politikaları, serbest ticarete yeniden geçilen küreselleşme döneminde hızlı sosyal çözölme yaratmak suretiyle ilde milliyetçi tepkici söylemin yükselmesine neden olmuştur.

Derlemenin takip eden yazısı ilin sosyo-ekonomik tarihini aşığıdan kültür tarihi ile ete kemiğe büründürüyor. Pozitivist yöntemi kullanma olanağı sınırlı olduğundan, kültür tarihi yazılarında hem gözlemlerin kısmi kalma tehlikesi hem de konunun maddi boyutundan manevi boyutuna, örneğin sosyo-psikolojik alana, gidildikçe önermelerin subjektif kalma tehlikesi daima mevcuttur. Kudret Emiroğlu hem alanındaki profesyonelliği hem de konuya ilişkin deneyimi ve içridenliği sayesinde oldukça zengin ve isabetli olduğuna inandığımız gözlemlerden oldukça önemli yorumlar geliştiriyor. Emiroğlu'nun yazısı her şeyden önce geleneksel toplumdandan modern topluma geçişin Trabzon özelinde yetkin bir edebî tasvirini sunuyor. Yazar makalesindeki tüm iddiaları üretim ve mülkiyet ilişkileri temelinde ele alıyor. Yakın geçmişine de-

ğin yaygın olan tarımsal üretim ve kırsal mülkiyet ilişkilerinde ilin özgülüklerini arıyor ve bu bağlamda küçük mülk sahipliğinin ve dağınık kırsal yerleşmenin getirdiği bağımsızlık ve delikanlılığa ve ağalığın ekonomik sömürüye değil, ekonomik güç ile kazanılan siyasi temsile dayanmasına vurgu yapıyor. Genel olarak tarımın ticarileşmesi ve yurtdışına göçün tüketim kalıpları ve sosyal tabakalar üzerindeki etkilerinin önemini altını çiziyor. Kentleşmenin köylüleri modernleştirici, geleneksel ilişkileri demokratikleştirici boyutlarını vurgulama şekli de son derece önemli ve yerinde: Yazara göre şehirdeki siyaseten sağcılaşma kültürel olarak geçmişe dönme anlamına gelmiyor. Bu durum modernitenin gelenekle eklemlenerek de olsa önlenemez ilerlemesini gösteriyor. 1980 sonrasının kültürel dünyası ise sanayi üretimin yokluğu ve esnafın yaygınlığı ile karakterize olan kentleşme sürecinin yükselen piyasa koşul ve değerleri ile eklemlenmesi çerçevesinde resmediliyor. Bu türden bir arka plan önünde geçmişin delikanlı kültürü mafya kültürüne dönüşüyor.

Trabzon sakinlerinin gerilimli bir yüzleşme süreci içinde olduklarını düşündürten etnik kimlik ve tarih konusunu ele alan iki yazımız var. Ayşe Hür bize bir zamanlar Türklerin, Rumların, Ermenilerin ve hatta Latinlerin şehri olan Trabzon'un acıklı hikâyesini anlatıyor. Yazısı, Trabzon özelinde, milliyetçilik öncesi dönem ile başlıyor ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gelişen Ermeni ve Rum paralel milliyetçilikleri ve buna karşı seferber olan Türk milliyetçiliği üzerine odaklanıyor. Resmî yazının Ermeni ve Rum meselelerini Türk milli kimliği için bir tehdit olarak algılaması, hadiseleri anlamaya yönelik bir yaklaşım yerine verilen tepkiyi meşrulaştıran bir yaklaşım benimsemiş olması ve sonuç olarak konuya soğukkanlı bakılmadığı göz önüne alındığında, Hür'ün bakışı radikal ve kışkırtıcı olarak kabul edilebilir. Ancak yazar her iki meselede de resmî çizgilerdeki kaynakların ötesine gitmeyi bilerek ölçülü bir anlatım tutturuyor. Yazarın "Her iki milliyetçilikten de kaçınılabılır mıydı?" sorusuna yanıtı olumsuz olmakla birlikte, bu meselelerin evrildiği biçimden memnun ol-

madığını da yürüttüğü tartışmalardan anlıyoruz. Daha da derin bir problem olarak, bahsi geçen durumun Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğini etkilediğini ve yazarın da vurguladığı gibi kazananın olmadığını biliyoruz. Ömer Asan'ın yazısı özellikle bu bakımdan Ayşe Hür'ü tamamlayıcı mahiyette. Asan, makalesinde Pontus kültürü ve Trabzon Rumcası deyimlerine açıklık getirirken etnik-milliyetçi inkârcı söylemlerle polemige giriyor. Yazısının belki de en çarpıcı yanı yörede İslam'ın Trabzon Rumcası ile öğretilmiş olduğunu göstermesi. Yunanistan'a Karadeniz'den gelen muhacirlerin deneyimine ve 1980 sonrasında Pontus kimliğini yüksek sesle dillendirmelerine değinmesi de bu kimliğin olası geleceği üzerine bizi düşündürüyor.

Trabzon'un siyasi tarihine ışık tutacak biri doğrudan değeri dolaylı iki yazımız var. Emel Akal'ın ilk elde Trabzon'un 1970'lerdeki radikal sol tarihi görüntüsü veren makalesi, bundan çok daha fazlasını sunuyor. Kütüphane arşivleri, gazete koleksiyonları ve ilgili akademik çalışmalar kadar yüz yüze görüşme ile elde edilen kaynaklar da içeren çalışma 1950 seçim sonuçlarından itibaren okura adım adım sosyalist sol örgütlenmenin temel izleklerini, örgütlenme özelliklerini, kadro kaynaklarını ve karşı karşıya kaldığı temel sorunları anlatıyor, bir yandan başta Türkiye İşçi Partisi olmak üzere ülke çapında yükselen devrimci dalganın yerel izlerini, öte yandan yerel dernek ve sendika şubelerinin gelişim özelliklerini veriyor. Bu bağlamda yazar bir yandan Necdet Bulut, Efrahim Elvan ve diğer suikastlar aracılığı ile dönemin radikal sol hareketi üzerinde ciddi bir basınç oluşturan faşist şiddeti tasvir etmekte, diğer yandan radikal sol siyasete rengini veren temel dinamiklerin yerel ve bölgesel değil ulusal ve genel olduğu tezini savunmakta ve Trabzon'da yaşananların istisna olduğu savına karşı çıkmaktadır. Hakan Kapucu'nun Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin bölgenin toplumsal ve siyasal tarihindeki yerine ışık tuttuğu makalesi, kronolojik bir sıra içinde üniversitenin gelişim sürecindeki köşe başlarını gözler önüne seriyor. Düzenli arşiv tutmanın istisna, emekli olduktan sonra dahi siyasal anlamı olan bir konuda görüş belirtmekten kaçın-

manın, anı paylaşmamanın kural olduğu entelektüel evrenimizde, Kapucu'nun uzun yazısı yerel gazete taramanın yanında kişisel görüşmeler ile de desteklenen zengin ayrıntılar içermekte ve diğ er yazıları beslemekte. Yeni kurulan bir üniversitenin kent halkıyla bütünleş me ç abasının önündeki engelleri, akademik önc ü rolünü neden oynayamadığını, bölgede sonradan hegemonik bir güç halini alacak faş ist-dinci akımların temellerinin nasıl üniversite üzerinden atıldığını somut örnekler üzerinden tartış an yazar, yalnızca bu derlemenin gündemine değil, ileride yapılacak bir KTÜ tarihi çalış masına da ciddi katkı sağlamakta.

Bir diğ er yazı ö beğ imiz kentin sosyal tarihinin kimi öğ elerine ış ık tutuyor. Attila Aş ut Trabzon'un deyim yerindeyse yüksek kültür ve sanat tarihini sosyal hayat iç ine oturttuğ u yazısını kendi tanıklıklarına başvurarak özellikle değerli kılıyor. Bu çerçevede basın-yayın hayatı, kültür-sanat kurumları, sinema, tiyatro, müzik, resim-karikatür, fotoğraf ele aldığı baş lıkları oluşturuyor. Yüksek kültür ve sanat ekonomik geliş meden ve özellikle de bunun biçimlerinden etkilenir ve ekonomik geliş me dursa bile hemen yok olmaz, mirası kalır. Aş ut'un yazısında görüldüğü üzere kentin zengin kültür-sanat tarihi önemli ölçüde ekonomik geliş mesine, bunu dünyaya aç ılan biçimlerde yaş amasına ve dolayısıyla kozmopolit geç miş ine dayanıyor. Bu geç miş in çeş itli unsurları 1950 sonrasında da hâlâ yaşı yordu, ama 1980 sonrasında bu geç miş ten sadece bazı izler kalmış bulunmakta. Trabzon bugün hâlâ bölgenin kültür-sanat merkezi, ama artık evrensel ölçütlerle kültür-sanat üretiminin çok uzağ ında. Ş engül Ö ymen Gür Trabzon'da kentsel kimliği ve kentsel dönüş üm dinamiklerini ele aldığı yazısını içeriden gözlemleri ile zenginleştiriyor. Doğ u Karadeniz Bölgesi halkının ekonomik yoksulluktan daha derin bir yoksunluk duygusu iç inde olduğı saptaması üzerinden yazar kent eksenli rant kaygısının yol aç tığı ve kamusal alana doğ rudan yansıyan bireysel tutum ve davranış bozukluklarını tartış ıyor. Trabzon'dan ve Trabzon'a göçün özellikle 1950'lerden bu yana kente kasaba ve köy nüfusu karakter özellikleri vermesi-